

TRAFIKVERKET

Återrapportering Hållbara gestaltade livsmiljöer m.m.

Rapport 2023

TRV 2023/127953

Trafikverket

Postadress: Trafikverket, 781 89 Borlänge

E-post: trafikverket@trafikverket.se

Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: Rapport Återrapportering Hållbara gestaltade livsmiljöer m.m.

Dokumentdatum: 2023-12-21

Ärendenummer: TRV 2023/127953

Version: 1.0

Fastställt av: Generaldirektör Roberto Maiorana

Kontaktperson: Johan Folkesson, chefsarkitekt

Publikationsnummer: 2023:215

*Omslag: Bärbyleden sociodukt
Foto Johanna Sundström*

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	7
1. Trafikverkets arkitekturstrategi, arkitekturprogram och arkitekturråd	8
1.1 Trafikverkets arkitekturstrategi	8
1.2 Implementering av arkitekturstrategin	10
1.3 Arkitekturprogrammet	10
1.4 Arkitekturrådet.....	13
2. Genomförda aktiviteter sorterade efter fokusområdena i arkitekturprogrammet.....	15
2.1 Fokusområde 1 - Kunskapsutveckling, forskning och utbildning.....	15
2.2 Fokusområde 2 - Arbetssätt, metodik och processverktyg.....	18
2.3 Fokusområde 3 - Organisation, roller och personalresurser	20
2.4 Fokusområde 4 - Uppföljning, samordning och strategisk planering av Trafikverkets arbete med Gestaltad livsmiljö	21
2.5 Fokusområde 5 - Kommunikation och kultur	23
Avslutande reflektion	24

Sammanfattning

Trafikverket har genom regleringsbrevet tagit emot regeringsuppdraget ”Hållbara gestaltade livsmiljöer m.m.” Trafikverket ska ”utifrån sin fastighetsförvaltande uppgift, redogöra för hur de verkat förebildligt för hållbara gestaltade livsmiljöer och bidragit till det nationella målet för arkitektur, form och design”.

Trafikverket har tolkat att beskrivningen ”utifrån sin fastighetsförvaltande uppgift” ska omfatta samtliga anläggningsdelar – både fastigheter och vägrätter. På en övergripande nivå verkar Trafikverket för hållbara gestaltade livsmiljöer genom införandet av en arkitekturstrategi, som syftar till att verksamheten utvecklas så att Trafikverket når de transportpolitiska, arkitekturpolitiska, kulturpolitiska samt miljö- och klimatpolitiska målen. Målet med arkitekturstrategin är att Trafikverket ska medverka i samhällsutvecklingen genom att skapa väl gestaltade miljöer som är funktionella, hållbara och vackra. För att uppnå detta mål beskrivs arkitekturstrategin i tre teman:

- Arkitektur utgår från människan och landskapet.
- Arkitektur utvecklar samhället.
- Arkitektur byggs med omsorg, kunskap och kloka arbetssätt.

Ett arkitekturprogram är bildat och det ska verka för att Trafikverket inför och följer upp arkitekturstrategin i samtliga organisatoriska delar. Ett arkitekturråd som består av externa experter inom olika kunskapsområden kompletterar arkitekturprogrammet: dels genom att löpande granska och ge råd i särskilt komplexa projekt, dels genom att vidga och tillföra nya perspektiv till den interna diskussionen om tematiska frågor som är relevanta för programmet.

Ett urval av de viktigaste leveranserna som är kopplade till Trafikverkets arkitekturråd och arkitekturprogram är

- etablering av ett nytt nordiskt forum för arkitektur inom transportsektorn
- utdelandning av Trafikverkets arkitekturpris
- bred lansering av arkitekttävlingar.

*Till vänster: Kvidinge Station
Foto: Johannes Alm*

Inledning

Trafikverket har genom regleringsbrevet tagit emot regeringsuppdraget *Hållbara gestaltade livsmiljöer m.m.* där myndigheten ska ”utifrån sin faststighetsförvaltande uppgift, redogöra för hur de verkat förebildligt för hållbara gestaltade livsmiljöer och bidragit till det nationella målet för arkitektur, form och design”.

Enligt *Politik för gestaltad livsmiljö* (Prop. 2017/18:110) innefattar den gestaltade livsmiljön ”arkitektur, form, design, konst och kulturarv, och omfattar alla de vardagsmiljöer som vi människor rör oss i”. Trafikverkets uppdrag är att ansvara för den långsiktiga infrastrukturplaneringen för vägtrafik, järnvägstrafik, sjöfart och luftfart samt för byggande och drift av statliga vägar och järnvägar. Myndigheten har därför gjort bedömningen att samtliga väg- och järnvägsanläggningar omfattas av politiken. För denna rapport har myndigheten tolkat beskrivningen ”utifrån sin fastighetsförvaltande uppgift” som en omfattning av både fastigheter och vägrätter.

Trafikverkets anläggningar är offentliga byggnadsverk som har stor påverkan på människors vardagsliv. Hur dessa miljöer utformas är avgörande för om påverkan ska bli negativ eller positiv. Trafikverkets arbete med arkitektur är därför inte bara viktigt för att skapa goda förutsättningar till kostnadseffektiva transportlösningar utan resulterar också i vackra, funktionella och hållbara anläggningar. Som en av Sveriges största offentliga upphandlare av arkitekturtjänster har Trafikverket ett ansvar att arbeta förebildligt när det gäller planering, byggande och förvaltning av våra väg- och järnvägsmiljöer.

Denna rapport är indelad i två delar. Den första beskriver övergripande hur Trafikverket har verkat förebildligt för hållbara gestaltade livsmiljöer samt bidragit till det nationella målet för arkitektur, form och design. Här utgår svaret på regeringsuppdraget från Trafikverkets arkitekturstrategi samt hur strategin implementerats genom ett arkitekturprogram och ett externt arkitekturråd. I rapportens andra del redogörs innehållet i arkitekturprogrammets fem fokusområden samt en presentation av genomförda aktiviteter inom respektive område. Rapporten avslutas med en kort reflektion om fortsatt arbete inom politikområdet.

*Till vänster: Nol station
Foto: Sofia Löfgren*

1. Trafikverkets arkitekturstrategi, arkitekturprogram och arkitekturråd

1.1 Trafikverkets arkitekturstrategi

På en övergripande nivå verkar myndigheten för att uppfylla det nationella målet för arkitektur, form och design utifrån en antagen *arkitekturstrategi* (2021). Strategin syftar till att verksamheten utvecklas så att Trafikverket når de arkitekturpolitiska, transportpolitiska, kulturpolitiska samt miljö- och klimatpolitiska målen. Målet med arkitekturstrategin är att Trafikverket ska medverka i samhällsutvecklingen genom att skapa väl gestaltade miljöer som är funktionella, hållbara och vackra.

För att uppnå detta mål beskrivs i arkitekturstrategin i tre teman:

1. Arkitektur utgår från människan och landskapet

Trafikverket ska utgå från människan och de möjligheter och begränsningar som finns i landskapet. Myndigheten ska bidra till att skapa inkluderande vardagsmiljöer i och omkring dess anläggningar med utgångspunkt i människans behov och sinnliga upplevelser. Trafikverkets anläggningar ska utformas i ett samspel med landskapet och ska ses och bedömas som en del av en helhet. Väl gestaltade miljöer ska ta tillvara, utveckla och vid behov skapa nya värden i landskapet.

2. Arkitektur utvecklar samhället

Trafikverket ska ta ansvar för gestaltningen av sina anläggningar, så att de blir förebilder som bidrar till samhällsutveckling och det gemensamma samhällsbygget. Myndigheten ska ta ansvar för samspelet med omgivningen längs anläggningen så att lokalsamhällen kan hållas samman och utvecklas. Trafikverket ska genom dialog och samverkan agera som normgivande förebild i skapandet av väl gestaltade offentliga miljöer.

3. Arkitektur byggs med omsorg, kunskap och kloka arbetssätt

Trafikverkets anläggningar och miljöer ska ses och bedömas som arkitektur. För det krävs omsorg och engagemang i alla skeden. Myndighetens arbete med arkitektur ska präglas av samverkan och helhetssyn. Arbetet ska utforska de förutsättningar som ges och väga samman olika intressen och teknikområden till en gestaltad helhet. Förutsättningar för väl gestaltade miljöer skapas i alla skeden: utredning, planering, lokalisering, planläggning, byggande och förvaltning. De som medverkar i arbetet med Trafikverkets anläggningar och miljöer ska ha kunskap och kompetens i arkitektur, teknik, landskap, och människors villkor. Kunskap och erfarenheter ska tas tillvara, utvecklas och spridas inom och utanför Trafikverket. Trafikverket ska agera som förebild i arbetet med människors miljöer vad gäller kvalitet och innovation. Trafikverket ska ha kvalitetskriterier för arkitektur, så att den planerade och byggda miljön kan diskuteras och bedömas. Kriterierna ska syfta till att nå arkitekturmålet.

Trafikverket bedömer att implementeringen av arkitekturstrategin påverkar stora delar av utförandet av myndighetens uppdrag. Identifierade effekter relevanta för aktuellt regeringsuppdrag är:

- Strategin bidrar till uppfyllelse av de arkitektur-, transport-, kultur- samt miljö- och klimatpolitiska målen.
- Strategin stöder Trafikverkets samverkande roll i samhällsutvecklingen genom att verka föredömlig i rollen som statlig byggherre.
- Strategin bidrar till Trafikverkets uppdrag som en förebildlig statlig myndighet i enlighet med den nationella arkitekturpolitiken.

1.2 Implementering av arkitekturstrategin

Med referens till politik för gestaltad livsmiljö har myndigheten konstaterat att den har ett ansvar att agera förebildligt inom arkitekturfältet. Trafikverket har fastslagit att anläggningar och miljöer ska ses och bedömas som arkitektur. En viktig del av implementeringen av arkitekturstrategin är därför att arbeta för att göra arkitekturfrågorna till en del av Trafikverkets centrala mål och styrning.

För att implementera och följa upp arkitekturstrategin i myndighetens samtliga organisatoriska delar har ett arkitekturprogram bildats. Programmet kompletteras med ett arkitekturråd bestående av externa experter inom olika kunskapsområden som löpande granskar och ger råd i särskilt komplexa projekt samt vidgar och tillför nya perspektiv till den interna diskussionen runt tematiska frågor relevanta för programmet.

1.3 Arkitekturprogrammet

Trafikverket har under lång tid arbetat för att skapa väl gestaltade trafikanläggningar som bidrar till funktionella, hållbara och vackra miljöer. Myndigheten har också aktivt arbetat för att förbättra verksamhetens förutsättningar för att skapa sådana miljöer. Sedan 2015 har Trafikverket haft ett handlingsprogram för arkitektur med syfte att lyfta arkitekturfrågor inom myndighetens verksamhet. Handlingsprogrammet har nu tjänat sitt syfte och ersattes under 2023 med ett långsiktigt Arkitekturprogram. Programmet ska stötta Trafikverket i implementering av arkitekturstrategin och samordna det strategiska arbetet inom arkitekturområdet för hela verksamheten. Arkitekturprogrammet ska, i linje med den nationella politiken för gestaltad livsmiljö, även inkludera kulturmiljöfrågor och hållbarhetsaspekter kopplade till den fysiska miljön.

Arkitekturprogrammet syftar till att:

- Samordna allt strategiskt arbete med arkitekturfrågor som sker på Trafikverket i ett program med tydlig organisation och överblick över det samlade arbetet.
- Stärka Trafikverkets arkitekturarbete, med bättre framdrift, måluppfyllelse och utvärdering av arkitekturarbetet.
- Ge bättre förutsättningar för en samordnad implementering av stöd, krav och arbetssätt som ger möjlighet att lyfta arkitekturfrågorna integrerat inom Trafikverkets hela verksamhet.

Bergnäs Bron Luleå
Foto: Adam Palo

- Bidra till en tydlig intern och extern kommunikation av arkitekturens process och resultat.
- Utgöra remissinstans för myndighetsövergripande beslut som rör arkitektur eller påverkar arkitekturarbetet.
- Ge kunskap, insikt och vägledning kring arbetet med arkitektur och hållbarhet i relation till statlig transportinfrastruktur, inte bara internt på Trafikverket utan även i branschen i stort.

De övergripande målen för programmet är att:

- Öka kunskapen om arkitekturens roll i transportsystemet och dess relation till samhällsutvecklingen, både inom Trafikverket och i samhället i stort.
- Skapa förutsättningar för att kunna höja den arkitektoniska kvaliteten i de anläggningar som planeras, byggs och förvaltas av Trafikverket och andra offentliga aktörer.
- Ge förutsättningar för att hela Trafikverkets verksamhet ska kunna agera förebildligt från planering, via utveckling och till förvaltning av fysiska miljöer och i samverkan med andra aktörer.

Programmet arbete ska nå ut brett till hela Trafikverkets organisation. Mottagarna kan översiktligt delas in i fyra kategorier:

- Trafikverkets ledning i form av kunskapsunderlag och information om programmets arbete i relation till Trafikverkets uppdrag.
- Trafikverkets projektverksamhet och medarbetare involverade i den, från tidiga skeden i samband med brist- och behovshantering till arbetet med förvaltning av färdiga anläggningar.
- Trafikverkets arbete med kunskapsunderlag, metodik, riktlinjer, kravdokument och förhållningssätt för både övergripande samhällsplanering och projektverksamheten.
- Övriga myndigheter utpekade i propositionen för gestaltad livsmiljö samt kommuner och bygg- och anläggningsbranschen.

Arkitekturprogrammets fokusområden

Arkitekturprogrammet är ett organisatoriskt program som samlar och riktar insatser för att överbrygga glappen mellan Trafikverkets nuläge och myndighetens arkitekturmål. För att uppnå detta ska programmet verka inom fem identifierade fokusområden. Dessa områden grundas i identifierade behov från framtagandet av arkitekturstrategin, från regeringsuppdraget att sammanställa Trafikverkets arbete med det arkitekturpolitiska uppdraget kopplat till gestaltad livsmiljö (2021) samt inom tidigare genomfört arbete i handlingsplanen för arkitektur. Fokusområdena har formulerats och prioriterats för att ge så stor effekt som möjligt, inte bara för Trafikverkets möjlighet att uppfylla antagna arkitekturmål och arkitekturstrategi, utan också för organisationens möjlighet att med arkitekturen som verktyg leva upp till övriga politiska mål.

De fem fokusområdena är:

- Kunskapsutveckling, forskning och utbildning
- Arbetssätt, metodik och processverktyg
- Organisation, roller och personalresurser
- Uppföljning, samordning och strategisk planering av Trafikverkets arbete med gestaltad livsmiljö
- Kommunikation och kultur

För varje område sker löpande arbetsinsatser – där programmet ansvarar för att kontinuerligt driva arkitekturfrågorna framåt – samt utvecklingsprojekt som möter aktuella behov. Arkitekturprogrammets fokusområden följer programmets livslängd, medan inriktningen på löpande arbete och utvecklingsprojekt omprövas och beslutas med efter regelbunden revidering.

En programorganisation med styrgrupp, arbetsgrupper och referensgrupper är uppbyggd för att få en bred förankring i alla relevanta delar av Trafikverket. Fokusområdenas aktiviteter prioriteras efter verksamhetens behov och utifrån en årlig budget.

1.4 Arkitekturrådet

Trafikverkets arkitekturråd har funnits sedan 2011 och arbetar enligt devisen rådet för stad och landskap, form och design. Rådet består av fristående experter från både praktiken och akademien som representerar olika kunskapsområden som landskapsarkitektur, stadsbyggnad, konst och ekonomi. Trafikverkets planeringsdirektör är ordförande i rådet och Trafikverkets chefsarkitekt är rådssekreterare. Rådets roll är att ge Trafikverkets ledning vägledning i komplexa planerings- och utformningsfrågor samt att vidga och tillföra nya perspektiv i den interna diskussionen.

Rådet samlas två gånger om året för ett rådsmöte. I samband med mötet genomför rådet studiebesök på genomförda eller pågående projekt samt får ta del av projektpresentationer och presentationer av olika typer av strategiskt arbete som sker inom ramen för arkitekturprogrammet.

Rådet består 2023 av följande ledamöter:

- Beatrice Hansson, konstnär, Stockholm
- Dan Hallemar, journalist, Stockholm
- Helena Bjarnegård, riksarkitekt, Boverket, Malmö
- Johan Klaesson, ekonom, professor vid International Business School, Jönköping
- Johnny Svendborg, arkitekt, Svendborg Architects, Köpenhamn
- Magnus Ljung, uppdragsledare RådNU, SLU Skara

2. Genomförda aktiviteter sorterade efter fokusområdena i arkitekturprogrammet

I denna del av rapporten redogörs kortfattat respektive fokusområde i arkitekturprogrammet samt en presentation av genomförda aktiviteter. Antalet aktiviteter är störst i de två första fokusområdena vilket går i linje med arkitekturprogrammets initiala prioriteringar av formulering och initiering av nya arbetssätt samt ett förändrat synsätt på arkitektur.

2.1 Fokusområde 1 – Kunskapsutveckling, forskning och utbildning

Kunskapsnivån om det nationella arkitekturmålet är ojämn inom Trafikverkets olika verksamhetsområden. Arkitekturfrågor ses som ett särintresse representerat och hanterat av specialister inom teknikområde arkitektur. Utifrån definitionen i den nationella arkitekturpolitiken behöver den gestaltade livsmiljön ses som en grundläggande fråga, som omfattar mer än bara byggnadsverks och landskapens utformning. I relation till den nationella politiken behöver den generella kunskapsnivån kring arkitektur höjas och ny kunskap utvecklas. Detta sker inom Trafikverkets verksamhet och i samverkan med universitet och forskning. Trafikverket har många styr- och kravdokument, men det är få av dem som fångar arkitekturfrågorna och de som finns behöver kompletteras med kunskapshöjande aktiviteter. I en organisation där arkitekterna inte sällan är ensamma i sin roll i projekten, finns ett stort behov av erfarenhetsutbyte och gemensam kunskapsutveckling för både arkitekterna och för Trafikverkets samtliga verksamhetsområden på alla nivåer.

Att samordna utbildningar inom arkitektur är därför en viktig del av Arkitekturprogrammet. Kunskap om arkitekturens värden, effekter och möjligheter att bidra till hela verksamheten är en grund för att arbeta systematiskt. Den kunskapen utvecklas genom erfarenhetsåterföring och organisatoriskt lärande och samordnas genom programmet. Även extern kunskapsutveckling är viktigt för att kunna samverka med andra aktörer inom infrastrukturutvecklingen. Det handlar exempelvis om att tillsammans med branschens konsulter eller andra offentliga aktörer bedriva utbildning eller lärande. Arkitekturprogrammet samordnar också Trafikverkets samarbeten med universitet och högskolor i frågor som rör infrastrukturens arkitektur.

Exempel på genomförda aktiviteter inom fokusområde 1:

Arkitekturutbildningar för åtgärdsbeställare och projektledare

Trafikverket har systematiserat fortbildning inom politikområdet genom ett utbildningspaket för organisationens medarbetare. Utbildningarna byggs upp av tre delar och vänder sig till medarbetare inom organisationens olika delar. Utbildningarna har tagits fram i dialog med verksamheten och innehållet är väl förankrat i organisationen. Genom att samla arkitekturfrågorna i dessa utbildningar strävar Trafikverket mot att öka kunskapen om arkitektur och gestaltad livsmiljö inom hela myndigheten. Kurserna är uppskattade men en större andel medarbetare behöver ta del av kurserna för att öka genomslagskraften.

Den första delen är en kort introduktion till Trafikverkets arkitekturarbete samt en beskrivning av det ansvar som åligger myndigheten kopplat till politikområdet gestaltad livsmiljö. Detta är en digital kurs som planeras att starta 2024.

*Till vänster: Norra Länken
Foto Johanna Sundström*

Del två är en kurs för alla på Trafikverket som på något sätt arbetar med Trafikverkets anläggningar, från planering till förvaltning. Utbildningen ger en översiktlig kunskap om ämnet arkitektur, vilka arkitekturfrågor som är relevanta i olika skeden av planeringen och utformningen av Trafikverkets anläggningar samt hur arkitektur kommer in i myndighetens arbetssätt. Detta är en digital kurs som planeras att starta 2024.

Del tre är en tre dagar lång kurs där deltagarna fördjupar sig i arkitektur som kunskapsfält, vilka arkitekturfrågor som är relevanta för Trafikverkets verksamhet, vilka effekter projekten har i de miljöer man verkar i samt hur arbetet med arkitektur på Trafikverket går till. Kursen stöttar medarbetarna i att själva kunna identifiera vilka frågor som är relevanta i projekten gällande arkitektur och stadsbyggnad. Kursen har hållits sedan 2015 och får genomgående höga omdömen i utvärderingarna efter genomförd utbildning.

Adjungerad professor och doktorandtjänst på SLU

Behovet av en bredare kunskapsutveckling inom väl utformade transportsystem och landskapsanpassad infrastruktur har resulterat i inrättande av en ny tjänst på Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU). Tjänsten finansieras av Trafikverket som en del av det strategiska innovationsarbetet inom hållbara och effektiva transportsystem och svarar mot den samhällsriktning politiken för Gestaltad livsmiljö pekar mot. Som Sveriges första adjungerade professor i landskapsanpassad infrastruktur tillträdde Emily Wade tjänsten 2020.

Tjänstens främsta syfte är att öka kunskapen om samt närvaron av ämnesområdet landskapsanpassad infrastruktur. För att göra detta har de befintliga utbildningarna för landskapsarkitekter utvecklats för att fler studenter ska kunna tillgodogöra sig kunskap kring infrastrukturens påverkan på samhället. Kursutbudet har kompletterats med en specifik kurs inom transportinfrastruktur och arbetsfältet ingår nu i kurser på båda SLU:s campus, Ultuna och Alnarp. Att utveckla ny kunskap om för Trafikverket relevanta frågor är en annan uppgift. Detta arbete sker i nära relation till Trafikverkets Forskning- och innovationsprogram där finansiering för forskning har sökts i relation till forskning initierad av professuren. Partnerskap har även ingåtts, genom SLU:s tankesmedja Movium, med kommuner och näringsliv i pilotprojektet "Här inne finns en stad".

En viktig del av arbetet har varit att engagera fler aktörer genom att bedriva påverkans- och opinionsarbete. Deltagande vid seminarier och konferenser har skett för att bredda samverkan. Detta har bland annat skett genom deltagande i Trafikverkets seminarieserie Rörelsens arkitektur, Samverkansforum för statliga byggherrar samt planering av ett nytt branschforum för arkitektur och infrastruktur.

Under 2023 tillsattes en industridoktorandtjänst på SLU finansierat av Trafikverket. En förstudie visade att forskning saknas kring relationen mellan vistelse i infrastrukturmiljöer och människors psykiska välmående. Behovet av ny kunskap kring detta arbetsfält motiverade en finansiering av doktorandtjänsten med titeln Den restaurativa resan. Syftet med studierna är att fördjupa kunskapen om vilka faktorer i transportmiljöer som genererar

stress, är neutrala eller restorativa, och hur dessa samverkar med varandra. Doktorandtjänsten kommer fortgå till 2028.

Transportsystemets arkitektur som ett angeläget ämne inom Trafikverkets Forsknings- och innovationsplan

Trafikverkets forskning och innovationsplan beskriver ämnen som är extra aktuella för organisationen att adressera och utveckla sig inom. Transportsystemets arkitektur lyfts i planen upp som ett prioriterat kunskapsfält inom vilken Trafikverket behöver stärka upp då man inte svarar upp mot målen. Arkitekturstrategin är ett verktyg i att uppnå målen och den forskning som genomförs inom ämnesområdet arkitektur ska svara mot strategin. Att arkitekturforskning ses som ett prioriterat område och mer forskningsmedel därmed riktas mot arkitekturfrågorna kan ses som ett resultat av implementeringen av arkitekturstrategin. Urval av forskningsprojekt sker i dialog med Trafikverkets chefsarkitekt.

Inom ramen för Trafikverkets Forskning-och innovationsportfölj har exempelvis studien Vardagens konst genomförts. Studien syftade till att undersöka konstens inverkan på offentliga platser och miljöer ur ett rumsligt perspektiv. Genom intervjuer, fallstudier och samtal har författarna samlat in kunskap om förutsättningarna för offentlig konst och konstens mervärden för platser. Projektet har fokuserat på processer som möjliggör offentlig konst. Studien har därefter publicerats som bok med extern finansiering.

2.2 Fokusområde 2 – Arbetssätt, metodik och processverktyg

I nuläget finns det sällan dedikerad arkitektkompetens i de planerande eller förvaltande delarna av Trafikverket vilket innebär att andra kompetenser än arkitekter utvärderar om mål och krav inom arkitekturområdet är uppfyllda eller inte. Flera av de grundläggande förutsättningarna för att förverkliga politik för gestaltad livsmiljö, som budgetramar för både investering och förvaltning samt målprioriteringar, sätts utan närvarande arkitekturkompetens. Trafikverket arbetar idag utifrån ett system med mål- och resultatstyrning i form av uppföljning av mätbara delfaktorer. Den mänskliga upplevelsen, som utgör grunden för gestaltad livsmiljö, är svårare och mer komplex att mäta på samma kvantitativa sätt. Samtidigt måste metoder som säkrar att det mänskliga perspektivet tas om hand ändå finnas. En utveckling behöver ske där omdömeskunskap, helhetsperspektiv och förståelse för infrastrukturens del i det gemensamma samhällsbygget också utgör en del av styrningen.

Det pågår ett internt arbete inom Trafikverket kring att konkretisera och sprida kunskap om vad politik för gestaltad livsmiljö innebär – för myndigheten som helhet och inom de specifika projekten. För att kunna arbeta likvärdigt med gestaltungsfrågor i hela Trafikverkets organisation, har över åren ett stort antal stödjande dokument i form av vägledningar, riktlinjer och styrdokument tagits fram. Dessa ses över inom ramen för Arkitekturprogrammet. Det handlar huvudsakligen om att rensa och förenkla den stora mängden dokument, samt i vissa fall uppdatera med ny kunskap eller komplettera med kravdokument för att de ska kunna åberopas i projekt och program. Materialet behöver samlas och göras mera tillgängligt. Arkitekturprogrammet samordnar även behoven av uppdaterade processer för att bedriva ett mer effektivt arkitekturarbete.

Exempel på genomförda aktiviteter inom fokusområde 2:

Ny metodik för barnkonsekvensbeskrivningar

Arbetet med barnkonventionen har intensifierats på Trafikverket sedan den tidigare ratificeringen gjordes om till lagstiftning i januari 2020. En förstudie genomfördes initialt för att kartlägga tidigare insatser. Förstudien visade att även om mycket gjorts tidigare, drevs arbetet av individer och inte på ett strukturerat sätt. En helt ny metod för Barnkonsekvensanalys (BKA) har därför tagits fram. Metodarbetet har genomförts i dialog med verksamheten för att kunna matcha verksamhetens processer. Verktöget består av en analysmetodik, en konsekvensbedömning samt en möjlighet till att anpassa insatser efter dessa konsekvenser. En checklista som används i åtgärdsvalsstudier gör att barnrättsaspekten kan ingå redan i beställningen av åtgärden.

Integrerad stadsmiljöanalys av infrastrukturförändringar

När allt fler projekt genomförs i befintliga tätorter har Trafikverket sett ett behov av att arbeta kompetenshöjande och mer systematiskt kopplat till den påverkan projekt har i städer. En metod för att förstå effekterna av infrastruktur i tätorter, Integrerad stadsmiljöanalys av infrastrukturförändringar, har därför tagits fram. Med stöd av Formas och Trafikverkets Fol-medel har ytterligare ett arbete, med att ta fram digitala verktyg för att analysera och konsekvensbedöma projekt utifrån metodiken, genomförts. Metoden och verktygen syftar till att stötta både Trafikverket och landets kommuner i att analysera och värdera hur olika beslut kopplat till förändringar av transportinfrastrukturen kommer påverka fysiskt, miljömässigt och socialt. Projektet har genomförts i samarbete med Chalmers och inkluderar både miljö-, och kulturmiljöaspekter samt en socioekonomisk del. Arbetet kommer att följas upp av tester i pilotprojekt under 2024–2026. Metoden och verktygen kommer under den här perioden att testas i flera olika skeden i syfte att både förbättra Trafikverkets leveranser och att förfinas metodiken.

Utveckling av arbetssättet arkitekturforum inom Nya stambanor

Med syfte att lyfta frågor som har påverkan på den arkitektoniska kvaliteten och bygga kunskap internt i organisationen bildades ett arkitekturforum inom organisationen Nya stambanor. I arbetet med arkitektur medverkar många olika kompetenser och roller. Arkitekturforumet fungerar därför som en plats att lyfta, diskutera och avväga olika intressen mot varandra. Forumet blev även ett tillfälle att diskutera hur man kan arbeta med arkitektur inom snäva budgetramar. Deltagarna i forumet har blivit kunskapsbärare och kunskapsbyggare gentemot sina respektive organisationer. Arbetssättet utvecklas för närvarande för att kunna användas i flera olika delar av myndigheten.

Satsning på arkitekttävlingar som arbetssätt

Med syfte att leva upp till Trafikverkets arkitekturmål och arkitekturstrategi arbetar myndigheten med att implementera arkitekttävlingen som systematiskt arbetssätt på Trafikverket. Trafikverkets antagna arkitekturstrategi poängterar att alla Trafikverkets anläggningar och miljöer ska ses och bedömas som arkitektur. Tävlingar är ett verktyg för att få en större verkshöjd på dessa. Fokus för tävlingsverksamheten ligger inte på volym utan på att genomföra tävlingar vid rätt tillfälle och för projekt som

*Bågbro över Viskan, Gässlösa
Foto: Sofia Löfgren*

kräver extra kvalitet. Som ett steg mot detta har ett flertal arkitekttävlingar genomförts och utvärderats.

Genom en utpekad tävlingskoordinator har Trafikverket etablerat en ny roll som håller ihop samtliga pågående tävlingar. I koordinatorsrollen ligger även att arbeta för ett enat arbetssätt, att föra dialog med branschen samt att driva erfarenhetsåterföring och verksamhetsutveckling kring både arbetssätt och tekniska lösningar. Trafikverket har genom tävlingskoordinatören bjudit in till rundabordssamtal med branschen för att utvecklas som tävlingsarrangör samt möjliggöra att fler aktörer ges möjlighet att delta. För de av Trafikverkets projekt som ska eller funderar på att genomföra en arkitekttävling har en vägledning för tävlingar tagits fram.

Landskapsanpassning

Landskapsanpassning av transportinfrastruktur bidrar till uppfyllelse av de transportpolitiska funktions- och hänsynsmålen. Detta görs både genom mindre trimningsåtgärder i befintlig miljö och vid planering av nya, stora infrastrukturåtgärder. Som ett sätt att hitta rätt strategier för landskapsanpassning arbetar Trafikverket med att ta fram och förfina metoder för integrerad landskapskaraktärsanalys. Metoden karaktäriserar landskapet baserat på landskapets form, tidsdjup och ekologi. Sedan analyseras landskapets karaktär och funktioner utifrån känslighet och potential i förhållande till föreslagna åtgärder. Behovet av en landskapsanalys ses över i samtliga investeringsprojekt och Trafikverket har under de senaste åren flera exempel på god landskapsanpassning. Ekodukten på E6 vid Hallandsås, utbyggnaden av E20 i Västra Götaland samt den pågående byggnationen av Förbifart Stockholm är alla goda exempel där samspelet mellan landskap och infrastrukturanläggning hanterats på ett omsorgsfullt sätt.

Under 2023 genomfördes ett arbete med att dokumentera och utvärdera arbetet med utformningen av den sträckan av E6 som går förbi Tanums

världsarv i norra Bohuslän. Här var god landskapsanpassning en förutsättning för att projektet skulle kunna genomföras. Genom att fokusera på skapandet av nya upplevelsevärden samtidigt som natur- och kulturmiljövärdena samspelade lyckades man skapa en god helhetslösning där samtliga intressen togs om hand. En viktig del av lösningen var att hitta en gemensam förståelse för områdets kulturmiljövärden. Världsarvet i Tanumshede är inte bara hållristningarna utan även människans och samhällets utveckling med dess landskapspåverkan: objekten i sitt landskap samt landskapets historiska stråk och bebyggelse. Den nya vägen är en del av det arvet.

E6 Tanumshede vann Trafikverkets arkitekturpris 2019 och utvärderingen har identifierat ett antal framgångsfaktorer som visar på arkitekturens kraft i både planering och genomförande av stora projekt. Erfarenheterna sammanställs under vintern 2023/2024 i syfte att inkluderas i framtida utbildningsmaterial.

Pilotprojekt för arbete med bild- och formkonstnärlig gestaltning

Trafikverket har intensifierat sitt arbete kopplat till bild- och formkonstnärlig gestaltning i väg- och järnvägsmiljöer. Ett förstudie har påbörjats kring hur man på strategisk nivå ska arbeta med frågorna med den befintliga samlingen samt hur konst ska hanteras i investeringsprojekt. Parallellt har två pilotprojekt genomförts i samarbete med Statens konstråd: ett i projekt Varbergstunneln och ett i projekt Norrbotniabanan. Pilotprojekten undersöker hur konst och konstnärliga kompetenser kan involveras i olika skeden av ett projekt.

Projektet i Varbergstunneln är ett samverkansprojekt med Jernhusen och Varbergs kommun. Pilotprojektet syftar till att stärka resenärsperspektivet utifrån en hela-resan-upplevelse där konsten kan binda samman miljöer och anläggningar som planeras, byggs och förvaltas av olika aktörer.

Pilotprojektet i Norrbotniabanan startade 2020 och undersökte hur konstnärer kan engageras tidigt i Trafikverkets planeringsarbete. Genom ett utforskande arbetssätt utvecklade konstnärerna idéer som nu banar väg för nyskapande samspel mellan konst och transportinfrastrukturen. Tre team med totalt tolv konstnärer arbetade med en övergripande tematik som utgick från tid, geografi/landskap och upplevelse. Konstnärernas förstudier har berikat Trafikverket kunskap om platser och landskap med nya perspektiv som i förlängningen kan hjälpa till att utveckla strategiska arbetssätt för gestaltning av långa, sammanhållna transportsträckor i Sverige.

2.3 Fokusområde 3 – Organisation, roller och personalresurser

Ett flertal av Trafikverkets befintliga måldokument, strategier, verktyg och arbetsmetoder behandlar teman där politikområdet gestaltad livsmiljö har stor möjlighet att bidra. En utmaning är att arkitekturens metodik eller gestaltning inte har någon tydligt uttalad plats i de flesta av dessa dokument. Istället hanteras arkitektur som ett särskilt teknikområde som riskerar att ställas mot andra teknikområden när målkonflikter uppstår. För att kunna nå längre i arbetet med det nationella målet för arkitektur-, form- och design är det därför avgörande att få till stärkt kunskap och breddad kompetens inom området samt en allmän kulturförändring av synen på arkitekturens bidrag.

Frågor om hur och när arkitekturfrågor ska hanteras i förhållande till Trafikverkets huvudprocesser behöver förtydligas. För att nå de arkitekturpolitiska målen – och bidra till de transportpolitiska målen – behöver arkitektkompetens närvara i olika skeden för att säkerställa en god relation mellan projektens kostnad och nytta.

Arkitekturprogrammet ansvarar för att utveckla arbetssätt som sätter arkitekten och arkitekturen i fokus. Eftersom verksamheten i stor utsträckning bygger på gemensamma riktlinjer och förhållningssätt sker den utvecklingen främst genom framtagande av vägledningar samt krav- och rådtexter.

Exempel på genomförd aktivitet inom fokusområde 3:

Utveckling av chefsarkitektsrollen och det ökande antalet arkitekter totalt

Sedan införandet av politik för gestaltad livsmiljö har ett större skifte skett inom Trafikverket. Rollen som chefsarkitekt har en lång historik på myndigheten. Tidigare var rollen relativt fri och ansvarade för ett separat handlingsprogram. Med det nyligen antagna Arkitekturprogrammet lyfts arkitekturfrågorna in i Trafikverkets löpande verksamhet på ett mer formaliserat sätt. Chefsarkitekten blir programchef för en organisation med en tydligare koppling till samtliga relevanta verksamhetsområden och centrala funktioner. Genom Arkitekturprogrammets styrgrupp förankras frågor i organisationen samtidigt som programmet tar emot synpunkter från myndighetens övriga delar. Även projektorganisationerna har sett ett ökat behov av arkitekturkompetens. Allt fler arkitekter är anställda inom myndigheten, vilket har resulterat i att arkitekturfrågor i dag drivs av en samlad kompetensgrupp.

2.4 Fokusområde 4 - Uppföljning, samordning och strategisk planering av Trafikverkets arbete med Gestaltad livsmiljö

Trafikverket har flera politiska mål att förhålla sig till och det arkitekturpolitiska målet är ett av dessa. Samtidigt som mål och krav har ökat har resurstillgången inte följt med för att säkra att Trafikverket har de kompetenser och den kunskapsutveckling som behövs för att möta kraven. Trafikverket har fortfarande ett tydligt ansvar att bygga och förvalta väg- och järnvägsanläggningar med fokus på säkerhet, framkomlighet och tillgänglighet i transportsystemet. Arkitekturen kan bidra till en kostnadseffektiv förvaltning av hela Trafikverkets kärnverksamhet, men det kräver att resurser och kunskap finns på rätt plats och i rätt skede. Arkitekturprogrammet har konstaterat att samordning mellan olika intressen och målkonflikter saknas vilket behöver ses över.

I regeringsuppdraget "Hållbara gestaltade livsmiljöer" (TRV 2021/97161) som togs fram 2021 noterades ett antal brister kopplade till kunskap om Gestaltad livsmiljö samt vilka hinder som finns för ett framgångsrikt arbete med samtliga delprioriteringar inom politikområdet. Ett viktigt medskick var att regeringen behöver förtydliga förväntningarna på de statliga myndigheterna gällande politikområdet, samt hur politiken ska relateras och prioriteras i förhållande till andra uppdrag och mål.

Exempel på genomförd aktivitet inom fokusområde 4:

Etablering av ett nytt nordiskt forum för arkitektur inom transportsektorn

Trafikverket är en av flera statliga byggherrar som samverkar inom ramen för Forum för statliga byggherrar. I forumet deltar både myndigheter som i sitt uppdrag agerar som byggherrar samt myndigheter som endast har tillsynsansvar. Trafikverkets verksamhet skiljer sig i många punkter från andra statliga byggherrar som deltar i forumet. Få aktörer i Sverige bygger och förvaltar anläggningar i den omfattning som Trafikverket gör – det finns därför en stor potential i att agera förebildligt i enlighet med målen i gestaltad livsmiljö. För att möjliggöra ett mer effektivt samarbete med myndigheter vars uppdrag liknar Trafikverkets har ett initiativ tagits till en ny nordisk plattform. Den syftar till erfarenhetsutbyte och en bredare dialog tillsammans med ansvariga transportmyndigheter i de nordiska länderna.

Arbetet började med att Trafikverkets planeringsdirektör och chefsarkitekt tog initiativ till att inom arkitekturrådets arbete undersöka möjligheterna för ett kompletterande nordiskt forum för arkitektur inom transportsektorn.

En av de externa rådsmedlemmarna fick i uppdrag att ta fram en förstudie som pekade på gemensamma långsiktiga utmaningar kopplade till de nordiska ländernas transportsystem och de effekter infrastruktursatsningar har på stadsliv och landskap. Förslaget om ett nordiskt forum har utvecklats vidare inom arkitekturrådet och utgår från att framtidens transportsystem är

Norrortsleden, stödelement och teknikhus
Foto: Johanna Sundström

en aktiv medspelare i samhälls- och stadsutveckling i de nordiska länderna. Forumet kommer att fokusera på gemensamma mobilitetsutmaningar som kräver tvärdisciplinära samarbeten och tvärsektoriella lösningar. Genom att transportinfrastruktur, arkitektur, landskapsarkitektur, ingenjörskonst och stads- och samhällsutveckling går hand i hand möjliggör forumet inte bara en gemensam nordisk mobilitetsstrategi utan har även möjlighet att verka förebildligt på en global arena.

Etableringen av det nordiska forumet sker under 2023 och 2024. Ett nordiskt seminarium på tjänstemansnivå och ett nordiskt generaldirektörmöte är genomfört under hösten 2023. Planen är att under 2024 arrangera en nordisk konferens som blir starten för det nya nordiska samarbetet. Eftersom Trafikverket är initiativtagare till forumet kommer myndigheten också vara värd för den första konferensen.

2.5 Fokusområde 5 – Kommunikation och kultur

Synen på och användningen av begrepp hänger tätt ihop med organisationskultur. När begreppet "arkitektur" likställs med ett fysisk byggt objekt – eller den estetiska upplevelsen av en anläggning – är det svårt att implementera en utveckling av den arkitektoniska arbetsmetoden. Budskapet i kommunikation av arkitektur behöver förtydligas och stärkas för att spegla Trafikverkets arkitekturmål.

Arkitekturprogrammet arbetar för att intern och extern kommunikation ska bidra till att öka förståelsen för arkitektur som ett breddat begrepp som innefattar alla aspekter av samhällsplanering. Programmet ansvarar också för att sprida goda exempel av hur Trafikverket planerar, bygger och förvaltar god arkitektur. Genom utdelande av Arkitekturpriset sätter myndigheten också agendan kring vad som är god arkitektur inom hela transportsektorn.

Arkitektur omfattar bland annat kunskap om och arbete med process, samhällsplanering, ekonomi, analys, samverkan, funktion, användning och resultat. Genom goda exempel, nyheter och reflektioner sprids bilden av att det nationella arkitekturmålet endast går att uppfyllas med gemensamma målbilder och en förståelse för hur olika professioner tillsammans kan bidra till ett bra slutresultat.

Exempel på genomförd aktivitet inom fokusområde 5:

Trafikverkets arkitekturpris

Trafikverkets arkitekturpris delas ut vartannat år och syftar till att prisa och lyfta fram goda exempel som ska fungera som förebilder när det gäller arkitektur inom transportsystemet. Trafikverket har samarbetat med Sveriges arkitekter kring priset sedan 2015. Priset delas ut på Arkitekturgalan tillsammans med övriga arkitektpriser i Sverige, vilket har väckt ett intresse för transportsektorn hos arkitektkåren.

Processen för att nominera de olika bidragen samt utse en vinnare följer Sveriges Arkitekters rutiner för urval men grundar sig även i Trafikverkets arkitekturstrategi. Juryn är oberoende och tillsätts av Trafikverket och Sveriges Arkitekter och består av interna och externa juryledamöter. Priset ges till en anläggning som präglas av god arkitektur, det vill säga en genomarbetad utformning som samspelar med landskapet och människorna.

Avslutande reflektion

För att nå det nationella målet för arkitektur, form och design måste arbetet ständigt utvecklas och aktualiseras. För Trafikverket innebär det att förtydliga hur arkitektur genom arbetssätt och metodik kan bidra till en bättre resurseffektivitet, förtydligad nytta och anläggningar som står sig över tid. Genom ett utvecklat helhetsperspektiv kan den långsiktiga nyttan visualiseras och placera arkitekturen centralt i projekten. Det är strategiskt viktigt att få frågor om gestaltad livsmiljö att bli ett gemensamt ansvar för hela myndigheten, med en tydlig koppling till de transportpolitiska målen.

Genom Trafikverkets arkitekturstrategi har myndigheten lagt en grund för en sådan långsiktig utveckling. Genom återkommande uppdateringar av aktuella utmaningar med tillhörande arbetsinsatser har Arkitekturprogrammet möjlighet att anpassa arbetet inom myndigheten för att fortsätta verka förebildligt för hållbara gestaltade livsmiljöer och därmed bidra till det nationella målet för arkitektur, form och design.

*Detalj bågbro över Viskan, Gässlösa
Foto: Sofia Löfgren*

